

УДК 330:061.66:631.1

<https://doi.org/10.31713/ve3202218>

JEL: Q10, Q56, M21

Судук О. Ю. [1: ORCID ID: 0000-0002-4620-4389],

к.с.-г.н., доцент

¹Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ВОЄННИЙ ЧАС

У статті розглянуто основні аспекти впливу російської агресії на ефективність ведення аграрного природокористування. Визначено проблеми, з якими зіштовхнулися сільськогосподарські підприємства та фермери внаслідок воєнних дій в Україні. Проаналізовано експортний потенціал України у довоєнний та воєнний періоди. Визначено особливості формування інвестиційного потенціалу країни у воєнний час. Розглянуто ключові елементи нової спільної аграрної політики, що діятиме у період 2023–2027 рр. Обґрунтовано основні напрямки розвитку фермерства та аграрного природокористування у післявоєнний час.

Ключові слова: фермерство; аграрне природокористування; війна; спільна аграрна політика; Європейський зелений курс; сільське господарство.

Постановка проблеми. Українське сільське господарство стало прямою жертвою російської агресії, оскільки бойові дії часто відбуваються на українських полях та на українських фермах. Найбільшою проблемою, безперечно, є міни. За останніми оцінками, близько 13% території України заміновано росіянами. Мінагрополітики оцінює зменшення посівних площ внаслідок мінування та бойових дій на 20–30%, галузеві експерти припускають, що площа посівів ярих зернових культур під урожай 2022 року через воєнне вторгнення може скоротитися на 39% [1].

Після війни ми будемо пожинати плоди бойових дій, що пов'язані з руйнуванням екологічних систем, забрудненням водних ресурсів та ґрунтового покриву, зменшенням біорізноманіття та ін. Крім того, відбудова країни потребуватиме значної кількості природних ресурсів. Також є ризик невиконання Україною вже поставлених кліматичних цілей, які закріплені **Стратегією екологічної безпеки** та адаптації до **зміни клімату** до 2030 року. Це пов'язано з тим, що війна – це внесок у зміну клімату, а відновлення країни неминуче буде супроводжуватись значними викидами парникових газів. Зараз є дуже важливою активність Міндовкілля, громадянського суспільства та екологічного комітету Верховної

Ради, щоб уся шкода довікллю була максимально зафіксована та у подальшому компенсована агресором.

У післявоєнний періоді спостерігатиметься зменшення масштабів здійснення заходів з охорони земель, погіршення водно-повітряного режиму ґрунтів, згортання масштабів агролісомеліорації погіршить еколого-економічні характеристики сільськогосподарських угідь та посилить еколого-деструктивні процеси у землекористуванні, що вимагатиме розробки заходів для відновлення аграрного природокористування та фермерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості ведення аграрного природокористування, зокрема, раціоналізація використання осушуваних та зрошуваних земель, механізми та інструменти забезпечення безпеки аграрного виробництва розглянуто у працях В. Борисової, П. Борщевського, П. Скрипчука, П. Веденичева, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, І. Лукінова, Л. Новаковського, О. Онищенко, Б. Пасхавера, М. Ромащенко, В. Трегобчука та ін.

Основну увагу зосереджено на соціально-економічну ефективність використання аграрного ресурсного потенціалу, економічні проблеми використання та охорони земельних ресурсів, проведення агрохімічної паспортизації та здійснення екологічного аудиту сільськогосподарських угідь, обґрунтування необхідності застосування системи пільг для стимулювання впровадження природоохоронних та ресурсозберігаючих технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок бойових дій українське сільське господарство стало прямою жертвою агресії РФ. Широко поширеною є проблема забруднення ґрунту боєприпасами, що не розірвалися, саморобними вибуховими пристроями і розлитим паливом. Але найбільшою проблемою, безперечно, є міни. За останніми оцінками, близько 13% території України заміновано росіянами.

Серед основних проблем можна виділити наступні [1]:

1. Повна блокада Росією українських морських портів. За даними Мінагрополітики, 90% експорту української аграрної продукції раніше відбувалося через порти Одеси і Миколаєва. У березні залізницею експортували 0,3 млн т зерна, цей об'єм планується збільшити до 1,5 млн т на місяць, однак до війни через порти за місяць експортували до 7 млн т зерна.

2. Втрата частини посівних площ внаслідок бойових дій. Критична інфраструктура зі зберігання переважно не постраждала. Мінагрополітики оцінює зменшення посівних площ внаслідок

мінування та бойових дій на 20–30%. Галузеві експерти прогнозують, що площа посівів ярих зернових культур під урожай 2022 року через воєнне вторгнення скоротиться на 39%.

3. Втрати у м'ясомолочному напрямку. У галузі тваринництва вони оцінюються у 15%, однак певна кількість великих ферм і м'ясокомбінатів розташовані неподалік районів бойових дій, тож цей відсоток може бути значно більшим. Згідно оцінки профільної асоціації також спостерігатиметься зменшення виробництва молока на 16%.

За визнанням Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization, FAO), Україна є одним з найважливіших виробників сільськогосподарської продукції у світі та відіграє провідну роль у постачанні продуктів харчування на світові ринки. За підсумками 2021 року, Україна – найбільший світовий експортер соняшникової олії (35% світового експорту), займає друге місце за експортом ячменю (14% світового експорту), третє – за експортом кукурудзи (11%) та рапсу (понад 10%), п'яте місце за експортом пшениці (близько 10% світового експорту) [2].

Аграрний експорт загалом був найбільшим джерелом надходження валютної виручки до України. Водночас структура експорту української продукції агропромислового комплексу вказує на його переважно сировинний характер та на необхідність переорієнтуватися на більш глибоку переробку та виробництво продукції з вищою доданою вартістю (рис. 1).

В результаті повномасштабного вторгнення Росії, падіння ВВП України у 2022 році може становити від -10% (прогноз МВФ) до -35–40% (попередній прогноз українського уряду) за умови, що окуповані Росією території не розширюватимуться, а активна фаза війни не триватиме довше кількох місяців. Оскільки сьогодні вже маємо гірші наслідки від російської агресії, то рівень падіння ВВП буде значно вищим ніж прогнозувалося.

Понад половина компаній-членів Європейської бізнес-асоціації в Україні припинили або призупинили свою діяльність у воєнний час (57%). Серед середнього та малого бізнесу ситуація схожа. За даними опитування Gradus, близько 39% компаній зупинили свою діяльність і ще 20% практично не працюють. Наразі ділова активність відновлюється дуже повільно [3].

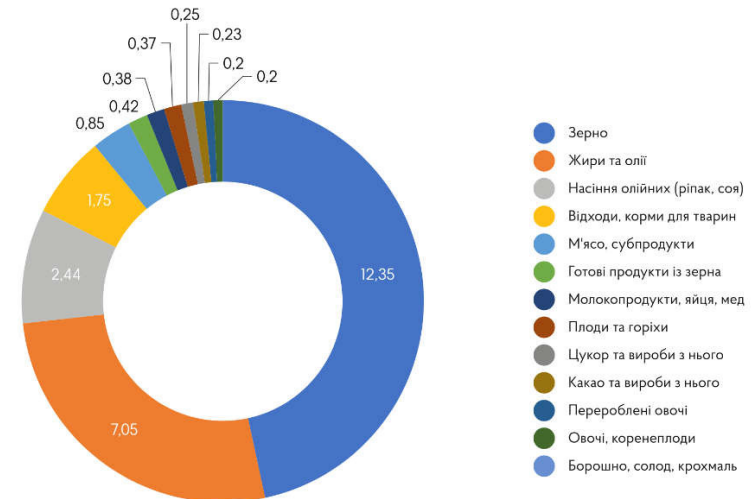

Рис. 1. Структура експорту української продукції АПК у 2021 році, \$ млрд [2]

Всі інвестиції в Україну заморожено. Нові інвестиції будуть направлені на перебазування виробничих потужностей підприємств (більше 1500 суб'єктів бізнесу подали заявки на релокацію) із «гарячих регіонів», будівництво житла для внутрішньо переміщених осіб та державні інвестиції у відновлення [3; 4].

Нова спільна сільськогосподарська політика (САП), що запропонована Європейською Комісією на період 2023–2027 рр. буде основним орієнтиром при відновленні сільського господарства України у післявоєнний час, а також сприятиме досягненню цілей Європейської зеленої угоди.

САП спрямована на забезпечення сталого майбутнього для європейських фермерів, надання більш цілеспрямованої підтримки невеликим фермам. Політика зосереджена на десяти конкретних цілях, пов'язаних із спільними цілями ЄС щодо соціальної, екологічної та економічної стійкості в сільському господарстві та сільській місцевості.

Кожна країна ЄС розробить національний стратегічний план САП, який об'єднає фінансування для підтримки рівня доходів, розвитку сільських місцевостей та ринкових заходів. Плани САП відповідатимуть екологічному та кліматичному законодавству. У своєму стратегічному плані САП кожна країна ЄС буде зобов'язана

ставити перед собою більш амбітні цілі щодо навколишнього середовища та кліматичних дій порівняно з попереднім періодом.

Бенефіціари САП матимуть свою систему платежів, яка буде пов'язана з більш жорсткими обов'язковими правилами. Наприклад, на кожній фермі принаймні 3% ріллі буде відведено під біорізноманіття та невикористані елементи, з можливістю отримання підтримки через екосхеми для досягнення 7%. Щонайменше 25% бюджету для прямих виплат буде виділено на екосхеми, що сприятиме впровадженню екологічно чистих практик і підходів у сільському господарстві (органічне землеробство, агроекологія, вуглецеве землеробство тощо). Країни ЄС повинні будуть розподілити щонайменше 3% свого бюджету прямих виплат молодим фермерам у формі підтримки доходів або інвестицій, або допомоги для молодих фермерів на початковому етапі.

Нова САП посилить позиції фермерів у ланцюгу постачання та підвищить конкурентоспроможність аграрного сектору. А саме:

- нові правила зміцнять співпрацю виробників, заохочуючи фермерів працювати разом;
- нова САП зберігатиме загальну орієнтацію на ринок від попередніх реформ, заохочуючи ферми ЄС узгоджувати пропозицію з попиту у Європі та за її межами;
- реформована САП сформує новий фінансовий резерв у розмірі щонайменше 450 мільйонів євро на рік для подолання економічної кризи [5].

На період 2021–2027 років на САП буде виділено 387 мільярдів євро. Ці кошти будуть надходити з двох різних фондів: Європейського фонду гарантування сільського господарства (EAGF), що виділить 291,1 мільярда євро, та Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільської місцевості (EAFRD), який виділить 95,5 млрд євро. Крім того, Європейська Комісія для підтримки досліджень та інновацій в сільському господарстві планує виділити 10 мільярдів євро з програми Horizon Europe на проекти, пов'язані з продовольством і сільським господарством [5].

Враховуючи особливості організації ведення сільського господарства в Україні та основні положення нової САП, для відновлення фермерства необхідно запровадити наступні заходи:

- спростити визначення терміну «фермерське господарство» (на сьогодні існує щонайменше чотири законодавчо закріплені визначення для малих фермерів, що призводить до невизначеності та плутанини), наприклад, за принципом США (фермерське господарство – це всі сімейні агропідприємства, для управління якими не залучається найманий топменеджмент).

- запровадити ефективний моніторинг політик, системи оцінки і збору даних за рахунок використання програм стимулювання малих агровиробників до участі в аграрному реєстрі;

- запровадити спрощену систему обліку та звітності для малих сільськогосподарських виробників («Фермер»);

- трансформувати державну підтримку, що фактично передбачає субсидювання всього аграрного бізнесу, шляхом її переадресації на дрібних виробників (через Державний аграрний реєстр);

- переорієнтувати програми «доступних кредитів» у аграрній сфері на стимулювання технічного переоснащення виробництва та розвиток переробки;

- залучити грантове співфінансування для підтримки розвитку та диверсифікації високо маржинального виробництва дрібних фермерів;

- запровадити програму з підвищення обізнаності та фінансової підготовки дрібних фермерів;

- створити систему сертифікації продукції дрібних фермерів відповідно до стандартів ЄС за підтримки держави та європейських інституцій;

- розглянути можливість приєднання України до програми САП, що сприятиме відновленню ринку, торгівлі та доходів фермерів. Прямі виплати фермерам передбачають як базові платежі, так і додаткові виплати, орієнтовані на підтримку конкретних напрямів чи категорій (за дотримання екологічних та відповідальних методів ведення господарства, для молодих фермерів тощо);

- започаткувати регіональні програми розвитку сільських територій, що включатимуть підтримку розвитку малого та сімейного фермерства (допомога у започаткуванні бізнесу, підтримка розвитку кооперації, консультативні служби підтримки фермерських господарств, діяльність з просування продуктів харчування, розвиток професійних навичок, підтримка виробництва та збуту продукції).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Проаналізувавши світовий досвід та основні рекомендації фахівців, розвиток аграрною сфери передбачає приватизацію сільськогосподарських земель державних підприємств та установ, управління якими зараз неефективне, або передача цих земель в оренду малим та середнім агровиробникам; проведення розмінування земель сільськогосподарського призначення; забезпечення повноти реєстрації земель всіх форм власності у

Державному земельному кадастрі; дослідження всього ланцюга поставок в АПК для вивчення «вузьких місць» для розвитку, а також причин тінізації сектору; забезпечення суттєвого збільшення квот безмитного експорту агропромислової продукції до країн ЄС; запровадження податку на виведений капітал; створення системи сертифікації продукції у відповідності до стандартів ЄС, запуск ефективного механізму просування експорту продукції з високою доданою вартістю; реалізацію державної програми меліорації земель; стимулювання великих агрокомпаній до інвестицій у розвиток тваринництва та переробку агропродукції шляхом надання податкових пільг; синхронізація регуляторного поля у сфері АПК з нормами ЄС тощо.

1. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою : доповідь Українського інституту майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (дата звернення: 30.08.2022). 2. Державна Служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.08.2022). 3. Бізнес Цензор. Що відбувається з економікою України під час війни. URL: https://biz.censor.net/resonance/3334083/scho_vidbuvayetsya_z_ekonomikoju_ukrayiny_pid_chas_viyiny (дата звернення: 30.08.2022). 4. Владимир Рыжлицкий Бизнес в условиях войны: кто понесет наибольшие потери и как восстанавливаются предприятия. *Экономическая правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/03/23/684549/> (дата звернення: 30.08.2022). 5. European Commission. Economic sustainability in the CAP. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/sustainability/economic-sustainability/cap-measures_en (дата звернення: 30.08.2022).

REFERENCES:

1. Ukraina 2022. Yak ne vtratyty svii shans staty sylnoiu derzhavoiu : dopovid Ukrainskoho instytutu maibutnoho. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (data zvernennia: 30.08.2022). 2. Derzhavna Sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 30.08.2022). 3. Biznes Tsenzor. Shcho vidbuvaietsia z ekonomikoju Ukrainy pid chas viiny. URL: https://biz.censor.net/resonance/3334083/scho_vidbuvayetsya_z_ekonomikoju_ukrayiny_pid_chas_viyiny (data zvernennia: 30.08.2022). 4. Vladimir Ryihlitskiy Biznes v usloviyah voynyi: kto poneseet naibolshie poteri i kak vosstanavlivayutsya predpriyatiya. *Ekonomicheskaya pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/03/23/684549/> (data zvernennia: 30.08.2022). 5. European Commission. Economic sustainability in the CAP. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/sustainability/economic-sustainability/cap-measures_en (data zvernennia: 30.08.2022).

Suduk O. Y. [1: ORCID ID: 0000-0002-4620-4389],

Candidate of Agricultural Sciences (Ph.D.), Associate Professor

¹ National University of Water and Environmental Engineering, Rivne

FEATURES OF UKRAINIAN FARMS' FUNCTIONING IN WARTIME

The article examines the main aspects of the impact of Russian aggression on the effectiveness of agrarian nature management. The problems faced by agricultural enterprises and farmers as a result of military operations in Ukraine have been identified. The export potential of Ukraine in the pre-war and war periods has been analyzed. The peculiarities of forming the country's investment potential in wartime have been determined. The key elements of the new common agricultural policy, which will operate during 2023–2027, are considered. The CAP aims to ensure a sustainable future for European farmers. The new CAP will strengthen the position of farmers in the supply chain and increase the competitiveness of the agri-food sector. The possibility of Ukraine's joining the EU Common Agricultural Policy (CAP) program, which provides support for the market, trade, and farmers' incomes, has been considered. The world experience was analyzed and the main recommendations for the development of the agrarian sphere were formed (privatization of agricultural lands of state-owned enterprises and institutions, the management of which is currently ineffective; carrying out demining the agricultural lands; ensuring the completeness of land registration of all forms of ownership in the State Land Cadastre; research of the entire supply chain in the agricultural sector for studying the reasons for the sector' shadowing; ensuring a significant increase in quotas for duty-free exports of agro-industrial products to EU countries; introducing a tax on withdrawn capital; creating a product certification system in accordance with EU standards; launching an effective mechanism for promoting the export of products with high added value; synchronizing the regulatory of the agricultural sector with EU norms, etc.).

Keywords: farming; agrarian nature management; war; common agricultural policy; European Green Course; agriculture.

Отримано: 31 серпня 2022 р.
Прорецензовано: 04 вересня 2022 р.
Прийнято до друку: 30 вересня 2022 р.